

УДК 930.2:[94:339](470+477.5/6)“17/18”

Ю. І. Головка

МАТЕРІАЛИ «ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

У статті аналізуються матеріали археографічної збірки законодавчих актів Російської імперії як джерела з історії розвитку зовнішньої торгівлі Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Висвітлено закономірності тематичного та хронологічного розподілу виявлених законодавчих актів у відповідності як до особливостей внутрішньої та зовнішньої політики уряду Російської імперії, так і до об'єктивних умов розвитку зовнішньої торгівлі півдня України.

Ключові слова: Південна Україна, зовнішня торгівля, історичне джерело, законодавчі акти, регламентація

«Повне зібрання законів Російської імперії» достатньо давно перетворилося зі збірки правових актів на історичну пам'ятку, яка й по сьогодні характеризується найбільшою повнотою представлення законодавчих матеріалів російської держави середини XVII – початку XX ст. Ще у другій половині XIX ст. «Повне зібрання законів» стало об'єктом спеціальних історико-правових досліджень, автори яких звернули увагу на принципи формування складу видання, проблеми з класифікацією відібраних матеріалів, неповноту «Повного зібрання законів» і т.д. [1; 2]. Проведені детальні порівняння змісту видання та описів Московського архіву Правлячого Сенату переконливо підтвердили раніше висловлювані офіційними особами та дослідниками думки про неповноту «Повного зібрання законів» [3, с.113]. З іншого боку, сучасні дослідники історії російського законодавства звертають увагу не тільки на кількісний, але й якісний склад видання, на який, у свою чергу, кількісна неповнота «Повного зібрання законів» не має принципового впливу [4, с.12-13; 5, с.144]. У цілому, хоча вивчення історії створення та складу «Повного зібрання законів» має достатньо представницьку історіографію – як правову, так й історичну [1; 6-12], хоча «Повне зібрання» майже півтора століття широко використовується як історичне джерело в дослідженнях різного тематичного спрямування і фактично набуло певного енциклопедичного статусу, тим не менш воно й надалі залишається об'єктом історичних та джерелознавчих досліджень, у тому числі й з історії зовнішньої торгівлі Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Предметом даної розвідки є виявлені у «Повному зібранні законів Російської імперії» матеріали як джерела з історії зовнішньої торгівлі півдня України останньої чверті XVIII – початку XIX ст., а метою – встановлення інформативних можливостей виявлених джерел та взаємозв'язків між ними та зовнішньоторговою політикою Російського уряду.

Для виявлення матеріалів з історії зовнішньої торгівлі Південної України останньої XVIII – початку XIX ст. була проведена суцільна евристика Першого «Повного зібрання законів Російської імперії», яка передбачала безпосередній аналіз опублікованих матеріалів. За вказаний період (підррахунки велися за 1775-1815 рр.) у «Повному зібранні законів Російської імперії» було виявлено 430 законодавчих актів, що безпосередньо або опосередковано стосуються зовнішньої торгівлі Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Подібне виокремлення законодавчих актів є, безумовно, достатньо умовним і до даної групи були включені не тільки законодавчі акти, що безпосередньо стосувалися зовнішньої торгівлі саме Південної України, але й ті, дія яких поширювалася європейську частину, а то й всю територію Російської імперії. Також були враховані законодавчі акти щодо розвитку митної та карантинної справи, торгового судноплавства, міжнародні договори стосовно торгівлі та законодавчі акти, які безпосередньо не стосувалися торгівлі, але створювали певну інфраструктуру та умови для розвитку зовнішньої торгівлі.

Необхідно відзначити достатньо нерівномірний розподіл вміщених у виданні законодавчих актів щодо зовнішньої торгівлі Південної України. У період з 1775 по 1815 роки маємо у середньому приблизно 11 законодавчих актів на рік, причому коливання кількості складає від 1 до 33 законодавчих актів на рік. У період з 1775 по 1790 роки спостерігається практично незмінна тенденція – маємо близько 4 законодавчих актів на рік. Певне зростання кількості законодавчих актів щодо зовнішньої торгівлі спостерігається у першій половині 80-х років XVIII ст., коли маємо у середньому більше 6 законодавчих акти на рік і третина з них – виключно щодо півдня України. Друга половина 1790-х років та початок XIX ст. демонструють загальне зростання кількості законодавчих актів щодо південної торгівлі – їх середньорічна кількість зростає до 17, але питома вага законодавчих актів стосовно безпосередньо Південної України починає зменшуватися з 30 до 24%. Упродовж 1811-1815 рр. відзначається зменшення загальної кількості законодавчих актів щодо південної торгівлі до середніх 12 на рік, і так само далі скорочується питома вага законодавчих актів щодо саме південноукраїнської зовнішньої торгівлі. У цілому, стосовно кількості законодавчих актів щодо зовнішньої торгівлі останньої чверті XVIII – початку XIX ст., то за даними «Повного зібрання законів Російської імперії» спостерігається пікове зростання у першій половині 1780-х років, поступове і помітне збільшення кількості матеріалів з початку 1790-х років з піковими кількісними даними 1793, 1797, 1799-1801, 1803-1804, 1807-1808 та 1812 рр.

Ще менша кількість законодавчих актів виявлена стосовно організації роботи митних установ у зв'язку з регулюванням зовнішньої торгівлі – 49 документів. Збільшення кількості законодавчих актів більш ніж удвічі у порівнянні із середніми даними (1,2) спостерігається лише наприкінці досліджуваного періоду – 1812-1815 рр., а також у 1803 році. Приблизно третина виявлених законодавчих актів цієї тематичної групи безпосередньо стосується Південної України, а саме встановлення мережі та штатів митних установ Південної України – формування мережі митних установ у Новоросійській та Азовській губерніях (1776 р.) [13, с.385-387], відновлення митної мережі після російсько-турецької війни 1787-1792 рр. [17, с.384-385], визначення штатів Херсонської, Миколаївської [17, с.471], Одеської [15, с.964], Маяківської [14, с.900] та інших митниць, впровадження форпостів на Перекопській лінії (1798 р.) [19, с.68], відновлення митної мережі після ліквідації Кримського порто-франко (1799 р.) [19, с.920], закриття Петровської (1805 р.) [14, с.975], Очаківської (1806 р.) [20, с.804] та інших митних установ півдня. Так само представлені у «Повному зібранні законів Російської імперії» матеріали щодо місцевого управління митної справою, а саме щодо призначення митних інспекторів (1797 р.) [18, с.510-511], керівництва митним наглядом на узбережжі Азовського моря (1807-1808 рр.) [20, с.1319; 21, с.165], співвідношення обов'язків та повноважень у митній сфері начальників митних округів, градоначальників та військових губернаторів (1812 р.) [22, с.262-263] і т.д.

Розвиток торгового судноплавства був одним із найбільш важливих факторів у розвитку зовнішньої торгівлі Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. І хоча абсолютна кількість вміщених у «Повному зібранні законів Російської імперії» матеріалів з даного питання не є значною – 39, але з них майже половина стосується безпосередньо півдня України. Зростання уваги російського уряду до торгового судноплавства Чорного та Азовського морів спостерігається з 1796 року, коли поява матеріалів з даного питання в «Повному зібранні законів Російської імперії» хоча й не збільшується радикально, але стає систематичною і до 1805 року складає більше половини всіх виявлених матеріалів щодо розвитку південного судноплавства останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Тематично серед виявлених матеріалів необхідно виокремити документи щодо розбудови верфей та маяків на Дніпрі, Азовському та Чорному морях [3, с.234; 13, с.674,722-723; 15, с.707-708; 18, с.660; 21, с.220,953-954; 22, с.366,460-461,543-544] та правил надання російського прапора та видачі патентів торговим суднам [14, с.360-361,415,422-423; 16, с.649,790; 18, с.594-596; 21, с.1266-1267].

Ще одним невід'ємним аспектом розвитку зовнішньої торгівлі, у тому числі на півдні України, був стан карантинної справи, а саме це питання, вочевидь, недостатньо представлене серед матеріалів «Повного зібрання законів Російської імперії», що певним чином відображає недостатню увагу до самої проблеми. За весь досліджуваний період було виявлено 13 документів щодо організації та забезпечення епідеміологічного контролю на кордоні, з яких 8 стосуються виключно Південної України – характеризують стан карантинної справи в Очаківі, Херсоні, Севастополі, Керчі, Одесі, Овідіюполі, Дубоссарах, Маріуполі, Євпаторії, Феодосії та заходи щодо вдосконалення карантинного контролю на південному кордоні Російської імперії наприкінці XVIII – початку XIX ст. [3, с.676; 15, с.143,436,724-726; 17, с.436-438; 20, с.178-184; 21, с.297-299; 22, с.788; 24, с.69].

У цілому, проведена суцільна евристика дозволила виявити у «Повному зібранні законів Російської імперії» 430 законодавчих акти стосовно історії зовнішньої торгівлі Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст., близько трьох чвертей яких припадає на період 1796-1812 рр., період ускладнення міжнародних, у тому числі й економічних, взаємовідносин, що певним чином і пояснює посилення урядової регламентації зовнішньоторгової діяльності. Річний розподіл виявлених матеріалів дозволяє пов'язати посилення уваги російського уряду до питань зовнішньої торгівлі півдня України з початком щорічної навігації, особливо з кінця XVIII ст. Щодо тематичного розподілу, то більше 60% виявлених матеріалів складають законодавчі акти щодо умов зовнішньої торгівлі, регулювання товарообігу та митних зборів – саме цим аспектам російський уряд приділяв найбільше уваги упродовж усього досліджуваного періоду. Решту складають матеріали щодо організації митної та карантинної служб, розвитку торгового судноплавства та діяльності купецтва.

Джерела та література

1. Карнович Е.П. О Полном Собрании Законов Российской империи / Е.П. Карнович // Русская старина. – 1874. – №6. – С.408-440.
2. Нефедьев Е.А. Причины и цель издания Полного Собрания и Свода законов с точки зрения Сперанского / Е.А. Нефедьев. – СПб., 1897. – 145 с.
3. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 31 (1810-1811 гг.). – 944 с.
4. Маньков А.Г. Законодательство и право России второй половины XVII в. / А.Г. Маньков. – СПб. : Наука, 1998. – 214 с.
5. Тесля А.А. Источники гражданского права Российской империи XIX – начала XX века: Монография / А.А. Тесля. – Хабаровск : ДВГУПС, 2005. – 167 с.
6. Бабич М.В. Несколько замечаний относительно «Полного собрания законов» периода царствования Екатерины II / М.В. Бабич // Города Европейской России конца XV – первой половины XIX века : Материалы международной научно-практической конференции. – Ч.1. – Тверь : Тверской государственный университет, 2002. – С.116-125.

7. Колесников А.Н. Систематизация законодательства в России в начале XIX в. М.М. Сперанским / А.Н. Колесников // Ученые записки / Всесоюзный НИИ советского законодательства. – М., 1966. – Вып.8. – С.189-214.
8. Константинова В.М. Документи Повного зібрання законів Російської імперії як джерело з історії Азовського козацького війська / В.М. Константинова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С.182-187.
9. Одеса у Повному зібранні законів Російської імперії : довідник-покажчик / укл. К.А. Тиганій, О.Г. Кулик, П.П. Музиченко. – Одеса : Юридична література, 2006. – 288 с.
10. Сидорчук М.В. Полное Собрание законов Российской империи: История создания / М.В. Сидорчук // Правоведение. – 1991. – №4. – С.92-96.
11. Шебанов А.Ф. Полное Собрание законов Российской империи (из истории систематизации законодательства в России) / А.Ф. Шебанов // Труды Всесоюзного юридического заочного института. – М., 1970. – Т.14 : Проблемы государства и права. – С.277-304.
12. Филиппов А.Н. К вопросу о составе Первого Полного Собрания Законов Российской империи / А.Н. Филиппов. – М. : Печатня А. Снегиревой, 1916. – 138 с.
13. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 20 (1775-1780 гг.). – 1034 с.
14. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 28 (1804-1805). – 1328 с.
15. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 27 (1802-1803 гг.). – 1122 с.
16. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 21 (1781-1783 гг.). – 1038 с.
17. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 23 (1789 – 6 ноября 1796 г.). – 969 с.
18. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 24 (6 ноября 1796 – 1798 г.). – 869 с.
19. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 25 (1798-1799). – 933 с.
20. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 29 (1806-1807 гг.). – 1372 с.
21. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 30 (1808-1809 гг.). – 1404 с.
22. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 32 (1812-1815 гг.). – 1107 с.
23. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 22 (1784-1788 гг.). – 1168 с.
24. ПСЗРИ. – Собрание первое. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том 26 (1800-1801 гг.). – 875 с.

Головко Ю. И. Материалы «Полного собрания законов Российской империи» как источник по истории внешней торговли Южной Украины последней четверти XVIII – начала XIX в.

В статье анализируются материалы археографического сборника законодательных актов Российской империи как источника по истории внешней торговли Южной Украины последней четверти XVIII – начала XIX в. Освещены закономерности тематического и хронологического распределения выявленных законодательных актов в соответствии как с особенностями внутренней и внешней политики правительства Российской империи, так и с объективными условиями развития внешней торговли юга Украины.

Ключевые слова: Южная Украина, внешняя торговля, исторический источник, законодательные акты, регламентация.

Golovko Yu. I. The Materials of «Complete Collection of Laws of Russian Empire» as a primary sources of the history of the foreign commerce of Southern Ukraine in the last quarter of XVIII – in beginning of XIX centuries

The materials of the archeographic collection of laws of Russian empire are analyzing as a primary sources of the history of development of foreign commerce of Southern Ukraine in the last quarter of XVIII – in beginning of XIX centuries. Regularities of the thematic and chronological distribution of the legislative acts in accordance with particularities of internal and external policy of the government of Russian Empire in the South of Ukraine were elucidated in the article.

Key words: Southern Ukraine, foreign commerce, primary source, legislative acts, regulation.